

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

**Циклова комісія соціально-гуманітарних дисциплін
та фізичної підготовки**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Соціологія»
вибіркових компонент
освітньо-професійної програми першого (бакалавр) рівня вищої освіти
Аеронавігація**

за темою «СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА МОЛОДІ»

.

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, протокол від 25.08.2021 № 1

Розробник: викладач циклу соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, к.пол.н., доцент, викладач вищої категорії, викладач-методист, Матета О.А.

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського доктор історичних наук, професор Маслак В.І.

2. Викладач циклової комісії економіки та управління Кременчуцького льотного коледжу ХНУВС, к.пед.н, викладач вищої категорії, викладач-методист Носач І.В.

План

1. Поняття сім'ї, її групова та інституційна ідентифікація.
2. Основні параметри соціологічного аналізу сучасних сімей.
3. Тенденції розвитку сучасної сім'ї.
4. Предмет, основні поняття і категорії соціології молоді.
5. Соціологічні дослідження стану сучасної молоді в Україні.

Рекомендована література:

Основна:

1. Рущенко І. П. Загальна соціологія: Підручник. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 524 с.
2. Давидов П. Г., Кальянов А. В., Кирилова О. М. та ін. Соціологія у схемах, таблицях та коментарях: навч. посіб. для студ. ВНЗ / МОН України. - 2 вид., перероб. і доп. - Донецьк : Норд-Прес, 2009. – 216 с.
3. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії / Навч. посіб. – Вид. 2-ге. – К.: Атіка, 2007. – 480 с.
4. Соціологія: Навчальний посібник / В.І. Докаш, С.С. Яремчук, С.Ю. Ципко та ін. - Чернівецький національний університет: 2011. – 360 с.

Допоміжна:

1. Гідденс Е. Соціологія / Е. Гідденс; [пер. з англ.] – К.: Основи, 1999. – С. 364–395.
2. Пилипенко В. Є. Спеціальні та галузеві соціології: [навчальний посібник] / В. Є. Пилипенко, О. І. Вишняк та ін. – К.: Каравела, 2003. – 304 с.
3. Дворецька Г.В. Соціологія : навч. посібник. – 2-е вид. перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.
4. Соціологічна теорія: традиції і сучасність: Курс лекцій / за ред.. А. Ручки. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2007. – 363 с.
5. Соціологія: навч. посібник. – 3-тє вид. / за ред. С. О. Макеева. – К.: знання, КОО, 2005. – 455 с.
6. Соціологія: підручник. – 3-тє вид. / за ред. В.М. Пічі. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 280 с.
7. Соціологія: підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / за ред. В.Г. Городяненка. К.: Вид. центр «Академія», 2006. – 544 с.
8. Якуба Е.А. Соціологія: Навчальний посібник для студентів. – Харків: Константа, 1995. – 192 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Українські підручники онлайн: Соціологія [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/sotsiologiya/>
2. Черниш Наталія. Соціологія: курс лекцій [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.sociology-lnu.org.ua/resursy.files/Chernysh_Soc_04.pdf

Текст лекції

1. Поняття сім'ї, її групова та інституційна ідентифікація.

Соціологія сім'ї розглядається як спеціально-соціологічна дисципліна, яка вивчає формування, розвиток і функціонування сім'ї та шлюбно-родинних стосунків у конкретних культурних і соціально-економічних умовах. Центальною категорією цієї галузі соціологічного знання є поняття сім'ї.

Американський соціолог Нейл Смелзер визначає поняття сім'ї таким чином: сім'єю називається засноване на кровній спорідненості, шлюбі або усиновленні об'єднання людей, які пов'язані між собою спільністю побуту і взаємною відповідальністю за виховання дітей. Інші соціологи, погоджуючись у цілому з таким визначенням, додають до нього такі риси, як історично зумовлений характер сім'ї та її функціонування у різні історичні епохи, соціальна потреба суспільства в існуванні сім'ї, у фізичному і духовному відтворенні населення тощо. Наголошується, що з часом «сім'я-взаємини» розвинулась у «сім'ю-соціальну спільноту».

Шлюб – це історично змінювана форма соціальних відносин чоловіка і жінки, завдяки яким суспільство упорядковує і санкціонує їх статеве життя, встановлює їх подружні і батьківські права та обов'язки.

Сучасна сім'я визначається як інституціоналізована спільнота, що складається на основі шлюбу, породженій ним спільній правовій та моральній відповідальності батьків за здоров'я дітей, їхню соціалізацію та виховання.

Специфіка соціології сім'ї полягає в тому, що сім'я одночасно виступає у двох іпостасях: вона є малою контактною соціальною групою, певною формою взаємодії людей, з одного боку, і особливим соціальним інститутом, який регулює відтворення людини за допомогою певної системи ролей, норм і організаційних форм, — з другого.

Як мала соціальна група, зазначає М.Мацковський, сім'я розглядається у тих випадках, коли дослідженню підлягають стосунки між індивідами, котрі утворюють сім'ю. Цей підхід дозволяє з'ясувати мотиви і причини розлучень,

динаміку родинних відносин, характер стосунків між батьками й дітьми. Ці проблеми міжособистісної взаємодії тісно пов'язані з існуючими в суспільстві нормами, цінностями і взірцями поведінки і зумовлені соціокультурними та соціоекономічними умовами життєдіяльності групи.

Як соціальний інститут сім'я аналізується в тих випадках, коли слід з'ясувати, якою мірою спосіб життя сім'ї, її функціонування відповідають потребам суспільства. Модель соціального інституту є надзвичайно важливою для прогнозів майбутніх змін сім'ї. На думку М.Мацковського, соціолога-дослідника цікавлять передусім взірці сімейної поведінки, усталені ролі, виконувані її членами, особливості формальних і неформальних норм і санкцій у сфері шлюбно-сімейних взаємин. Одні норми, обов'язки і права мають юридичний характер і регламентуються законодавством (питання про володіння майном, про матеріальні зобов'язання батьків стосовно дітей і одне одного, про мінімальний вік вступу в шлюб, про юридичні підстави для розірвання шлюбу, про права та обов'язки колишнього подружжя, пов'язані з утриманням і вихованням дітей, володінням майном після розірвання шлюбу і т. ін.). Інші норми шлюбу регулюються мораллю, звичаями, традиціями. До них

належать норми залицяння, шлюбного вибору і дошлюбної поведінки, розподіл влади та обов'язків між подружжям, характер сімейного дозвілля тощо. Така ж моральна регламентація поширюється на процес розлучення, стосунків із рідними, друзями.

Кожна з двох парадигм у вивченні сім'ї має свою специфіку: внутрішні зв'язки всередині сім'ї досліджуються крізь призму понять, що характеризують малу групу; парадигма соціального інституту орієнтована насамперед на зовнішні зв'язки сім'ї.

Основними особливостями сім'ї у порівнянні з іншими соціальними групами, інститутами є перевага у відносинах людей тенденцій на згуртування, більша допомога і взаємна відповідальність, стійкість, спорідненість, інтимність інтересів і стосунків, особлива емоційність відносин і вікові комунікації. Основами для утворення, успішного функціонування сім'ї є: біологічні (фізіологічні, природні, вікові, сексуальні); матеріально-економічні (забезпечення здорового побуту, дозвілля); правові (укладення шлюбу, договору); соціальні (вільна згода на шлюб і рівні права та обов'язки у ньому); морально-етичні (кохання, втілення основних етичних норм).

2. Основні параметри соціологічного аналізу сучасних сімей

Предметом конкретного соціологічного аналізу, досліджень у сфері сімейних відносин являються умови життя, структура та функції сімей, їх життєві цикли.

При дослідженні умов життя сімей, їх поділяють на загальні соціальні умови (економічні, політичні, культурні, демографічні, екологічні, психологічні), умови соціального оточення (тип населеного пункту, характеристика місцевого господарства, закладів освіти, культури, медицини, демографічного і етнічного середовища) і безпосередні умови сімейного життя (квартира, побутові умови, фінансові можливості...).

Щодо структурної побудови, сім'ї розрізняються за формами життя, або їх спорідненістю, за формою шлюбу, розподілом влади (режимом), місцем проживання, наслідуванням майна, типами.

За формами проживання сім'ї поділяються на прості (чоловік та жінка) і нуклеарні (з дітьми: одnodітні, малодітні і багатодітні), розширені, складні (з представниками різних поколінь, різних родичів), неповні (одинокі), альтернативні (гетеросексуальні пари без реєстрації шлюбу, комуни – об'єднання сімей за різними мотивами, одностатеві пари), дистантні (геологів, полярників, військових) сім'ї.

За формою шлюбу відрізняють подружні відносини одного чоловіка з однією дружиною (моногамний шлюб), а також полігамний, груповий шлюб (свингінг), різновидами якого є шлюб одного чоловіка і кількох дружин, дозволений, наприклад, ісламом (полігінія), або шлюб кількох чоловіків з однією дружиною, як у племені тодасів з Індії, шерпів з Непалу (поліандрія).

Визначаються ще й такі форми шлюбу, як *ендогамія* і *екзогамія*. *Ендогамія* - такий шлюб, який можуть укласти тільки чоловіки і жінки, що належать до однієї і тієї ж соціальної групи або спільності. Цей тип шлюбу характерний для станових і кастових товариств. Наприклад, вихідці з дворянських сімей одружилися тільки з представниками своєї спільноти. Сама процедура передшлюбного залицяння сприяла встановленню знайомства в соціально однорідному середовищі. Селянські «вечірки», свята на честь іменин у різночинців, танцювальні бали дворянства і купецтва - все це мало подібні матримоніальні цілі.

Дотримуючись норм *екзогамного* шлюбу, партнерів для нього вибирають за межами своєї спільності. Привабливість екзогамії для окремої особистості полягає в розширенні можливостей самотійного вибору супутника життя. Екзогамний шлюб сприяє інтеграції членів суспільства, робить більш відкритими і пластичними кордони між різними соціальними

групами. Але в цьому випадку можуть виникнути труднощі прийняття іншого способу життя. Людина, що опинився в іншому середовищі, поставлена перед необхідністю оволодіння новими нормами, цінностями, приписами, ритуалами поведінки, які охоплюють і регламентують практично всі сторони життєдіяльності.

За розподілом влади (режимом) сім'ї бувають авторитарні (матріархальні, патріархальні, дітоархальні) і демократичні (егалітарні); за місцем проживання – патрілокальні (молоді мешкають у батьків чоловіка), матрілокальні (у батьків нареченої) і неолокальні (мешкають окремо); за наслідуванням майна (за чоловічою, чи жіночою лінією).

За типами: першими в історії соціології фундаментальними дослідженнями сім'ї були дослідження французького вченого Ле Пле (1806–1887), який виділяв 3 типи сім'ї: патріархальну (залежну від волі батька), нестійку (діти з часом зі своєю долею спадщини залишають сім'ю батьків), корінну (залишається опікунство сім'ї однієї дитини над батьками). У сучасній класифікації – це сільські або міські, відкриті – закриті, виховано сильні, слабкі чи кримінальні сім'ї, або за професіями батьків: сім'ї бізнесменів, аграріїв, педагогів, лікарів тощо.

Головне призначення сім'ї — забезпечення соціальної та культурної безперервності розвитку суспільства.

Як соціальний інститут сім'я виконує перш за все репродуктивну функцію, тобто функції дітонародження, відтворення населення. Вона не обмежується біологічним продукуванням, а має соціальний характер, оскільки передбачає не лише народження дитини, а відтворення людини, яка б відповідала сучасному рівню розвитку суспільства.

З репродуктивною функцією тісно пов'язана виховна функція сім'ї. Сім'я забезпечує спадковість у розвитку культури, бере участь у збереженні та передачі молодому поколінню духовних цінностей та трудових навичок. Сім'я забезпечує первинну соціалізацію дитини, вводить її до складного світу соціальних зв'язків, прищеплює їй звички, навички, формує погляди, моральні установки, цінності.

Сім'я виконує рекреативну, тобто відновлювальну, або функцію емоційної стабілізації та психологічної терапії. У сім'ї ми одержуємо допомогу, підтримку, скидаємо ту напругу, яку набули в процесі соціальних контактів.

Сім'ї властива також комунікативна функція, оскільки вона задовольняє потребу людини в спілкуванні на основі взаєморозуміння і взаємопідтримки, та, разом з тим, в ізоляції, усамітненні.

Сім'я виконує регулятивну функцію, зокрема, здійснює функцію моральної регламентації поведінки членів сім'ї, у спілкуванні один з одним та з іншими людьми, функцію регуляції сексуальної поведінки. Саме тільки почуття належності до сім'ї корегує поведінку на роботі і в спілкуванні з іншими людьми.

Сім'я виконує економічну, матеріально-виробничу, господарсько-побутову функції, функцію накопичення матеріальних благ та передачі їх у спадок.

Іноді дослідники сім'ї називають також феліцитологічну функцію (від латин, *слова/felicite*, що означає "щастя"). Однак точніше віднести її до індивідуальних функцій, що задовольняють особисті потреби індивідів.

Усі соціальні функції задовольняють також особисті потреби. Так, функція відтворення задовольняє потреби у дітях, у батьківстві, у вихованні дітей. Економічна та господарсько-побутова задовольняють потреби у господарсько-побутових послугах, матеріальній допомозі. Функція соціалізації виражається у таких індивідуальних функціях, як духовне взаємозбагачення членів сім'ї. Функція дозвілля задовольняє потреби у спільному дозвіллі. Функція емоційної стабілізації та психологічної терапії забезпечує одержання психологічного захисту, емоційної підтримки в сім'ї, вдоволення потреби в особистому щасті, коханні.

Наступним важливим елементом соціологічного аналізу сімей є їх життєві цикли: утворення сім'ї, початок і кінець народження дітей, „порожнє гніздо”, припинення існування сім'ї.

При утворенні сім'ї враховуються всі основи її успішного функціонування. За ст. 26 Сімейного кодексу України у нас забороняється ендогамія, інцест, або єдинокровний шлюб. Велике значення на даному життєвому етапі для майбутніх наречених мають такі соціальні фактори, як територіальна близькість, статус і спорідненість діяльності, ідеалізовані їх уявлення про партнера („він – як мій батько, брат, вона – як і я, як і моя мати”), фактори освіти, культури, релігії, національності. Слід особливо зважити у даний період на принципи добровільності і рівноправності у відносинах. Також у даному випадку мають значення індивідуальні особливості партнера: його зовнішні дані, антропометрія, краса, здоров'я, психологія. На другому життєвому циклі існування сім'ї слід сумісно вирішувати, через який період сім'я повинна стати нуклеарною, скільки і яких за статтю дітей буде у сім'ї, яка між ними повинна бути різниця у віці. Народження дітей залишається найважливішою соціальною потребою людей, а не реалізацією простого

статевого інстинкту розмноження. Очікування народження дитини у сім'ї є перевіркою самого кохання, а факт народження – є перевіркою міцності сімейних уз. „Порожнє гніздо” – це той життєвий етап сім'ї, коли остання дитина дорослішає, отримує спеціальність, вступає у шлюб і покидає рідну сім'ю (що є приводом для більш згуртованої подальшої життєдіяльності батьків, іноді – для їх розлучення). Припинення існування сім'ї може бути пов'язане зі смертю одного із членів простої сім'ї, або з розлученням. У світі співвідношення шлюб-розлучення складає 2:1 (в Україні ця пропорція більша), причому у 2/3 випадків ініціаторами розлучень є дружина, найбільш часто розлучаються молоді сім'ї. Причин розлучень занадто багато, однак основні із них – це легковажний вступ у шлюб, прояви антикультури у період дозвілля (побутовий алкоголізм), дисгармонія в інтимних відносинах, зради (адюльтер), несумісність характерів, матеріальні причини, проблеми з дітьми (їх відсутність) тощо. З припиненням існування сім'ї пов'язана і проблема повторних шлюбів (слід мати на увазі, що дані шлюби частіше є тріумф надії над досвідом, а деякі соціологічні дослідження навіть стверджують, що відчутна частка розлучених і чоловіків, і дружин заявили про свою згоду з часом вступити у повторний шлюб з першим чоловіком (першою дружиною)). Слід вказати і на ті сили, які все ж таки утримують подружні пари у шлюбі: внутрішні сили сім'ї (кохання, діти, почуття обов'язку перед членами сім'ї, сумісне прагнення до реалізації планів, можливості гармонійного розвитку всіх членів сім'ї...) і зовнішні сили (допомога держави, її піклування про сім'ю, тиск суспільної думки, можливість втрати соціального статусу, престижу, вплив економічних умов життя...) За останніми дослідженнями соціологів підкреслимо окремо головні критерії успішності сімейного життя: суб'єктивне відчуття щастя усіма членами сім'ї, взаємна повага і розуміння, взаємна допомога і гармонійний розвиток особистості членів сім'ї, подружня вірність і скасування криз, надійні друзі, висока і об'єктивна оцінка благополуччя сім'ї іншими. Не випадково народна мудрість гласить: «Виконуй свої обов'язки у сім'ї на стільки старанно і точно, щоб перевершити усіх своїх знайомих».

3. Тенденції розвитку сучасної сім'ї

Загальновизнаним у сучасній соціологічній думці є положення про зміни, які стосуються сім'ї, протягом усіх часів її існування. У західній соціології існує спеціальний напрям — історична соціологія, яка здійснює порівняльний аналіз еволюції сім'ї в історичній перспективі.

Один з його представників, Дж.Голтроп, вважає, що сім'ю і родинне життя слід розглядати в динаміці, а не в статичі. Він вирізняє декілька етапів розвитку сім'ї в англосаксонському середовищі:

- сім'я у дохристиянському суспільстві (з домінуванням парної сім'ї, пізніх шлюбів, великою кількістю самотніх людей);
- сім'я у християнському суспільстві (з великим впливом церкви на життя родини і шлюб, заборона шлюбів між кровними родичами, з добровільним вступом у шлюб, практичною неможливістю розлучень, заборона абортів тощо);
- сім'я в індустріальному суспільстві (з початком промислового перевороту в кінці XVIII ст. відбувається перша революція в родинному житті: зниження віку вступу в шлюб, збільшення народжуваності, широке використання жіночої праці, дозвіл розлучень за судовим рішенням і т. ін.).

Сучасний етап розвитку західного суспільства приніс другу революцію в сімейному житті, яка не лише докорінним чином змінила сім'ю і родинні стосунки, а й, на думку багатьох дослідників, поставила під сумнів саме існування сім'ї. Це зумовлене цілою низкою обставин економічного і культурного характеру. Соціологи називають серед них:

- зростання економічної незалежності жінок та їх активне включення в трудову діяльність (а це викликає прагнення жінок до більшої самостійності, перегляду традиційної структури родинних взаємин, до змін традиційних функцій сім'ї, рівноправ'я з чоловіками у прийнятті рішень, у контролі над видатками та майном сім'ї тощо. Недарма німецькому філософу Ф.Ніцше належать слова: «Коли чоловік і жінка стануть рівноправними, сім'я загине»);
- утворення двох центрів життя — праці й дому (раніше професійна діяльність і домашнє господарство існували в єдності, в межах однієї сім'ї);
- еволюція поглядів на сексуальну мораль (або сексуальна революція з послабленням соціального контролю, зростанням анонімності сексуальної поведінки, збереженням секретності позашлюбних зв'язків, діяльністю широкої мережі засобів масової інформації, які проголошують вільне статеве кохання ледве не основним мірилом рівня цивілізованості сучасних чоловіків і жінок, зміною загального ставлення суспільства до сексуальної поведінки з пом'якшенням традиційних уявлень про дозволене і недозволене тощо);
- винахід надійних контрацептивних засобів (вперше в історії людства за допомогою таких засобів вдалося відокремити сексуальність від зачаття).

Ці та інші причини викликали появу різного роду тенденцій розвитку сучасної сім'ї, які нині широко поширені і в розвинених західних, і в посткомуністичних країнах. До них належать:

- зростання розлучень (абсолютне і відносне);
- зростання кількості неповних сімей і дітей, народжених поза шлюбом;
- зменшення середньої тривалості шлюбу;
- пізніший час вступу в шлюб;
- спільне життя подружніх пар без оформлення шлюбу;
- зменшення розмірів сім'ї і народжуваності дітей з наступним постарінням населення та навіть його депопуляцією;
- збільшення кількості одиноких людей, які не беруть шлюбу;
- зменшення кількості повторних шлюбів тощо.

Ці тенденції властиві і для розвитку сучасної сім'ї в Україні. Однак специфіка сімейних взаємин у нашій країні полягає в тому, що вони надзвичайно тісно пов'язані із загальним кризовим станом українського суспільства і насамперед — з низкою матеріальних проблем, суть яких можна висловити дуже коротко: боротьба родин за виживання в кризовому соціумі.

Розглянемо основні індикатори становища сімей в Україні, розпочавши з демографічних аспектів їх існування.

Передовсім слід зазначити, що розвиток сімейно-шлюбних процесів у сучасній Україні відбувається в дуже складній соціодемографічній ситуації, для якої характерне явище депопуляції населення. Це поняття означає зменшення населення країни внаслідок перевищення кількості померлих осіб над кількістю народжених. Явище депопуляції, зафіксоване вперше 1991 р., набирає стрімкої ходи з кожним роком. Так Україна втрачає за рік понад 360 тис. своїх громадян, що рівнозначно зникненню населення таких міст, як Херсон або Севастополь. Внаслідок цього відбувається й загальне постаріння населення країни: питома вага молоді в його складі становить 22,7%, а осіб пенсійного віку — 30,0%. Усе це посилюється й падінням рівня тривалості життя мешканців України: якщо 1990 р. вона загалом становила 70,7 років (65,9 — для чоловіків і 75,0 — для жінок), то за останній час вона зменшилася і становить 60 років для чоловіків та 70 років для жінок.

В Україні більше половини сімей не мають дітей і підлітків у своєму складі. У країні також відбувається процес постаріння сімей, тобто зростання питомої частки родин із осіб старших від працездатного віку. Таких сімей налічувалося понад 14% від загальної кількості родин. Натомість молодих сімей стає дедалі менше.

Усі ці процеси суттєво ускладнюють повноцінний розвиток сім'ї, створення подружніх пар. В Україні дедалі поширенішими стають такі тенденції:

- зменшення кількості шлюбів та збільшення кількості розлучень. Нині на кожні 100 шлюбів припадає 53 розлучення. А ще 1991 року Україна посідала перше місце в Європі за рівнем шлюбності;

- зростання питомої ваги бездітних сімей і родин з однією дитиною. З загальної кількості сімей в Україні у 44,7% родин дітей не було. У більшості сімей з дітьми (60%) нараховувалася лише одна дитина. Сумарний коефіцієнт народжуваності, тобто середній показник кількості дітей на одну сім'ю, становить нині в Україні лише 0,71, або менше однієї дитини на одне подружжя. Це майже найнижчий показник у світі за весь сучасний період історії. У регіональному розрізі спостерігається традиційне співвідношення рівня народжуваності: найнижчих показників досягли переважно східні та центральні регіони, а найвищі показники (на рівні 1,2—1,3) зафіксовані у західних областях країни;

- поширеність абортів.

- зростання питомої ваги неповних сімей. Специфічний контингент сімей, що потребують уваги з боку держави, — це неповні родини. За даними обстеження домогосподарств, в 787,6 тис. сімей (5,5% усіх родин) діти виховуються лише одним із батьків (у 94% таких випадків діти живуть із матір'ю);

- зростання частки дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі. Питома вага позашлюбних народжень у загальній кількості народжених постійно зростає і становить більш ніж 20,0%. Причому ці явища характерні як для міських, так і для сільських поселень, хоча спостерігаються досить значні регіональні відмінності. Якщо у західних областях, де все ще зберігаються сильніші орієнтації на сім'ю і родинні традиції, ці показники не перевищують 9%, то в південних та східних областях країни вони сягають 22—26%.

4. Предмет, основні поняття і категорії соціології молоді

Соціологія молоді є однією із найважливіших складових частин соціологічного знання, його спеціальною соціологічною теорією і елементом державної молодіжної політики. Вона досліджує специфічну соціально-демографічну спільність, яка перебуває у процесі переходу від дитинства до

світу дорослих і переживає важливий етап сімейної та позасімейної соціалізації, соціальних і професійних очікувань.

Основними завданнями соціології молоді є визначення ролі і місця даної спільноти в соціальному розвитку суспільства, вивчення тенденцій зміни її соціального обличчя, цінностей, норм і інтересів, аналіз процесів, які відбуваються у молодіжному середовищі, виявлення і прогнозування на цій основі напрямків вирішення молодіжних проблем. Молодь – це суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота зі специфічними фізіологічними, психологічними, пізнавальними, соціокультурними властивостями, самовиразом внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей у період біосоціального дозрівання, формування і становлення. Це спільноти людей періоду настання правової відповідальності, повноліття, можливостей приступити до праці, одруження і створення сім'ї, виховання дітей, здобуття професії і досягнення соціально-економічної самостійності. Традиційно вважалось, що рамки молодіжного віку містяться в інтервалі 16–30 років, в СРСР вік молоді становив – 16–28 років. Однак в останній час більшого поширення набули погляди, відповідно до яких молодь своєю нижньою межею сягає 14, а верхньою – 35 років. Саме такі вікові рамки молоді зафіксовані у сучасному законодавстві України. В основі цього лежить міркування науковців про пролонгацію (або продовження) часу молодості, збільшення віку вступу у трудове життя, підготовки молоді до праці, досягнення економічної незалежності від батьків. Це відображає об'єктивні процеси у житті та розвитку людства: з одного боку все наполегливіше висувається завдання більш ранньої соціалізації особистості, включення її до трудової практики на більш ранніх етапах, з іншого зростають межі середнього і старшого віку, продовжуються терміни навчання, одержання другої вищої освіти, соціально-політичної адаптації, стабілізації сімейно-побутового статусу молодих людей.

Провідною проблемою соціології молоді є проблема дослідження молодіжної свідомості, яка (як різновид суспільної свідомості) розглядається на теоретико-пізнавальному; когнітивному (систематизовані наукові знання і погляди як основа світогляду і переконань, моральних норм і принципів); емоційно-чуттєвому (це пов'язані з когнітивним рівнем переживання і емоційні стани, які за надмірністю можуть перетворитися в недоліки для молоді) і поведінковому, когнітивному (соціальні установки, прагнення і вміння якісно здійснювати свою діяльність) рівнях. Всі ці рівні повинні спрацьовувати у діалектичній єдності і взаємодоповнюваності, тому що роздвоєність знань, переконань, емоцій і почуттів, соціальних установок

призводить до руйнації цілісності особи молодшої людини, її дисгармонійності, духовного дискомфорту (з'являється подвійна мораль, взаємовиключні почуття і емоції, невідповідність між словом і ділом, свідомістю і діяльністю, формуються інфантильні, соціально незрілі особистості).

Деякі учені пропонують розглядати соціальний портрет сучасної молоді у порівнянні зі старшим поколінням. Виходить, що молодь є більш нетерпимою, гостріше і різкіше реагує на суперечності життя, не так жорстко вписана у суспільні відносини і тому є мобільнішою, швидше засвоює нове, їй притаманні також перебільшення власної здатності до самостійної діяльності, їй менше, аніж дорослих, турбують економічні мотиви життя, комфорт і безпека та відповідальність за близьких. Зростає схильність молоді до „богемного” життя, все більше і більше вона включається у суспільні відносини як споживач різних благ, а не як їх творець, що суттєво обмежує можливості самореалізації особистості молодшої людини. Сучасна молодь велике значення приділяє дозвіллю, в її середовищі скорочується частка тих, хто працю розглядає як важливу життєву потребу. А наявна інфраструктура дозвілля обумовлює бездуховність, беззмістовність і антикультуру проведення вільного часу тими, у руках яких знаходиться наше соціальне майбутнє.

5. Соціологічні дослідження стану сучасної молоді в Україні

Розглядаючи це питання, використаємо опитування, що було проведено у липні-серпні 2017 року соціологічною компанією GfK Ukraine на замовлення Центру «Нова Європа». Вибірка складала 2000 респондентів у віці 14-29 років та є репрезентативною населенню України цієї вікової групи за статтю, віком, регіоном проживання та розміром населеного пункту (без урахування населення АР Крим та непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей). Опитування проведено методом особистого інтерв'ю вдома у респондента. Теоретична похибка не перевищувала 2,2%. Окрім кількісного опитування, в межах дослідження також було проведено 4 фокус-групи з молоддю 18-29 років у Львові, Одесі, Харкові та Чернігові. **Ключові висновки:**

ТУРБОТИ ТА ЗАНЕПОКОЄННЯ • Питання заробітку та забезпечення гідного рівня власного життя є першочерговою турботою молодих людей в Україні Економічні питання, необхідність заробити гроші на прожиття — у центрі турбот молодих людей в Україні. Рівень доходу є ключовим пріоритетом при виборі роботи для 96% молодих українців. Саме фінансовий показник визначає, за словами учасників фокус-груп, щасливу країну — тобто

таку, яка забезпечує працевлаштування, соціальний пакет, можливість заробляти. Ця позиція не дивує, враховуючи, що лише 1% респондентів зазначили, що вони мають все «для гідного рівня життя». Кожен п'ятий (21%) респондент зізнався, що грошей вистачає тільки на оплату комунальних рахунків та їжу, а половина молодих українців (53%) мають достатньо грошей, щоб купити одяг та взуття, проте не більш дорогі речі на кшталт телевізора або холодильника.

- Молоді українці найбільше бояться війни та корупції, однак з останньою готові миритися. Серед найбільших страхів українців — корупція (37%) та війна у регіоні чи у світі (36%), серйозні проблеми зі здоров'ям (34%) та соціальна несправедливість і безробіття (32%). Відповідно, список вимог української молоді до уряду очолює боротьба зі злочинністю та корупцією — 70% респондентів вважають, що уряд повинен займатися передусім цим. Другу та третю сходинку в списку вимог до уряду обіймають економічне зростання та розвиток (68%) і скорочення безробіття (66%). При цьому лише третина українців вважає, що хабарництво ніколи не можна виправдати. У ставленні до цього питання очевидні також регіональні відмінності: тоді як на Півночі критично негативно до хабарництва ставляться понад 50% опитаних, у Києві таких 19%, на Сході України — 15%. Як зазначив один з учасників фокус-груп, корупція і хабарництво присутні в житті більшості українців з дитинства, що і формує толерантність до цього явища.

СТАВЛЕННЯ ДО ПОЛІТИКИ • Антипатія до політики як ґрунт для національного єднання. Українська молодь здебільшого не цікавиться політикою. Найцікавішою для української молоді є політика України на загальнонаціональному рівні: тих, кому дуже цікаво та скоріше цікаво — 13% від усіх опитаних. Бути політично активним важливо лише для кожного п'ятого українця. Щодо політичних лідерів, то рівень недовіри до них серед молоді є рекордним — їм абсолютно не довіряють і скоріше не довіряють три чверті молоді України (74%).

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА ДИСКРИМІНАЦІЯ • Найнижчий рівень толерантності серед молоді до наркозалежних, колишніх ув'язнених, ромів та сексуальних меншин. При цьому 90% респондентів ніколи не зазнавали дискримінації щодо себе ані за політичні переконання, ані за мову спілкування, ані за сексуальну орієнтацію, ані за віросповідання, ані за соціальну активність чи етнічне походження. Дискримінації за економічним становищем та віком інколи зазнавали 16% та 13% респондентів відповідно, при цьому понад 80% не зазнавали ніколи. Важливо, що варіант відповіді

«часто» в питанні про досвід дискримінації щодо всіх включених в опитування ознак, обирало не більше 1% респондентів.

МОВНЕ ПИТАННЯ • Українська мова є переважною мовою спілкування молоді. Ані на Сході, ані на Заході молодь не вважає мову спілкування перешкодою для національного єднання. Загалом по Україні половина молодих людей говорить вдома українською мовою (50%), третина — російською (30%) і близько однієї п'ятої — і російською, і українською (18%). Поза сім'єю цей баланс дещо посувається в бік білінгвізму (25%). Ці результати вказують на те, що частка молоді, яка використовує українську як основну мову спілкування, зростає: ще в 2010 році вжиток української мови в сімейному колі становив 30%, а поза сім'єю — 23%. При цьому мовне питання не стоїть на заваді національному єднанню. Це підтвердили як фокус-групи, так і кількісне опитування: тільки 5% молоді в Україні будь-коли в житті зазнавали дискримінації на підставі мови, якою вони спілкуються. Прикметно, що 65% молоді вважає, що досконало володіє українською мовою (на Сході та Півдні таких 51%), тоді як знавцями російської мови вважають себе тільки 49% молодих українців.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ • Молодь України захоплюється Європейським Союзом, але не довіряє йому. Абсолютна більшість української молоді — 60% — вважає, що Україна має вступити до Європейського Союзу (на думку майже половини молодих українців, це призведе до економічного розвитку України). Так вважає абсолютна більшість в усіх регіонах України, окрім Південного та Східного, де такої думки дотримується переважна більшість — 42% і 33% відповідно. Порівнюючи Україну та Європейський Союз за цілою низкою показників політичної системи та рівня життя, молоді українці надають ЄС перевагу в усьому, а особливо — у питанні економічного добробуту, де розбіжність в оцінках для України та ЄС становить 60%. При цьому лише третина молоді (29%) довіряє ЄС, 28% не довіряє і 31% — ані довіряє, ані не довіряє. Як показали фокус-групи, частково ця недовіра виводиться з переконання, що на Україну в ЄС не чекають, а членство є скоріше мрією, аніж досяжною метою.

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ В УКРАЇНІ • 61% молодих українців вважають, що саме Росія несе відповідальність за розпалення збройного конфлікту на Сході України. На Україну таку відповідальність покладають лише 5%. Однак варто зауважити, що саме на Півдні й Сході кількість тих, хто не відповів на це запитання фактично рекордна — 51% і 58% відповідно. Можна припустити, що люди там можуть оминати обговорення певних тем для уникнення

конфліктів. Провокувати мовчання може, звісно, й проста розгубленість: люди тривалий час симпатизували Росії й не знають, як до неї ставитися після подій останніх років.

РЕГІОНАЛЬНІ РОЗБІЖНОСТІ • Північ — новий Захід У відповідях на численні питання молодь Півночі виявилися більш «прозахідною», «проєвропейською», «проукраїнською» та «антиросійською», аніж молодь Заходу, — регіону, який традиційно вважали таким, що найбільше з усіх поділяє зазначені погляди. Так, на Півночі більше, ніж на Заході, не підтримують анексію Криму Росією (85% проти 77%) та переконані, що російську агресію проти України не можна виправдати нічим (70% проти 50% тих, хто абсолютно погоджується з цією тезою). На Півночі й на Заході найбільше тих, хто повністю бачить себе європейцем (40%). Мешканці Півночі вважають себе кращими знавцями української мови, ніж «західняки» — 82% проти 74% тих, хто вважає, що досконало володіє українською. Також у обох регіонах виявляють найбільшу нетолерантність до корупції та ухилення від сплати податків (понад половина мешканців Півночі проти близько третини опитаних у Західному регіоні).

• Молодь Сходу менш щаслива, ніж їхні однолітки в інших регіонах. Молодь Сходу виразно відрізняється від інших регіонів, і ця відмінність не є ані ідеологічного, ані мовного характеру. На Сході критично нижчий рівень щастя — і йдеться далеко не тільки про ті сфери життя, на які вплинув збройний конфлікт. Так, молодь Сходу найменш задоволена своїм сімейним життям — таких лише половина (51%) у порівнянні, приміром, з 77% на Заході. Молодь Сходу найменше задоволена якістю освіти в Україні — приблизно на 10% менше, ніж в інших регіонах; найменше задоволена життям загалом, а також має найменше оптимізму щодо власного майбутнього: тільки 54% очікують покращення свого життя в майбутньому, тоді як на Півдні таких 62%, а в інших регіонах — від 70% до 86%. Щодо загальної ситуації в країні, її покращення очікує лише третина молоді Сходу (на Півдні таких 46%, тобто майже половина).

Аналіз результатів різних соціологічних досліджень свідчить, що нині молодь — це одна з найбільш уражених в економічному плані та найбільш безправна у соціально-правовому відношенні соціальна спільнота, яка живе в умовах підвищеної соціальної напруги і психологічного дискомфорту. Як наслідок з'являються все нові і нові факти зростання у молодіжному середовищі проявів девіантної поведінки: злочинності, наркоманії, токсикоманії, алкоголізму, проституції (рівень злочинності серед молоді за

останні 10 років зріс на 12%, а серед дівчат – у 2,5 рази), молодь серед наркоманів складає 80%, самогубство все більше набирає молодого обличчя. В цілому, питома вага молодих людей серед населення країни за 10 років зменшилась з 22,2% до 19,7%. У ситуації, коли суспільство стоїть перед альтернативою вибору подальшого шляху розвитку, молодь теж ще не визначила свого місця у цих складних процесах, хоча всі ми є безпосередніми свідками активної боротьби за молодь з боку багатьох політичних партій і рухів, але лише деякі з них мають у своєму складі молодіжні секції (іноді це ті рухи, організації, які схильні до неконституційних дій), а молодь у складі партій складає лише 1% від їх загальної кількості. Зменшилось представництво молоді і в управлінських структурах, у ешелонах влади. Серед молоді тільки 0,8% респондентів проявляють інтерес до політичних проблем, 19% – зовсім не цікавить політика, а 55% – вона тільки дратує. Це результат розчарувань молоді щодо „демократичної влади”, головними орієнтирами якої стала сфера бізнесу, споживання. Нині близько 90% молодих людей живуть на частковому або повному утриманні батьків, рідних. При переході до ринкової економіки молодь більш розраховує на суспільну допомогу і захист, а не на власні сили, тому що значно розширились у суспільстві приховане і явне безробіття, вимивання молоді із виробничих структур у сфери бізнесу з тимчасово вигідною і добре оплачуваною роботою, але яка супроводжується масовою декваліфікацією молоді. Низький престиж освіти став загалом. Загострилися проблеми, пов’язані з проявами соціальної нерівності молоді в отриманні професійної освіти і, особливо, місця роботи, де перевагу мають спеціалісти зі стажем. У порівнянні з міською молоддю, у сільських дівчат і хлопців невисокі можливості набути якісної освіти, престижних місць працевлаштування, змістовного проведення дозвілля. Все це спричиняє помітне зменшення питомих ваг молоді серед сільського населення, її масове переміщення у міста ще більше загострює проблему маргіналізації міського населення. Вражає, у цілому, економічне становище молоді. На її долю випадають фізично-важкі, шкідливі і непривабливі місця роботи, постійна загроза безробіття, отримання мінімальної заробітної платні. Так, середня заробітна платня молодих робітників складає нині 60% від середньоукраїнського рівня і є вдвічі нижчою від величини мінімального споживчого бюджету для юнаків і дівчат. Наслідком є падіння рівня життя молоді, що спонукає молодь вдаватись до підробітку окрім основної роботи і навчання, де вона стає часто об’єктом визиску та посиленої експлуатації (сьогодні у тіньовій економіці працює 21% молодих людей у віці 15–28 років, у віці 20–28 років – 25,3%. Наданням послуг

приватним особам сьогодні займається від 40 до 47% молоді). До числа молодіжних проблем, крім названих, належать також недоліки у забезпеченні наукового, духовного, фізичного розвитку молодих людей, зміцненні молоді сім'ї, тощо.

Таким чином, соціологія молоді є важливою галуззю соціологічного знання і досліджень. Від рівня розробок у даній сфері залежить своєчасність і ефективність, якість програм в області молодіжної політики, оперативність вирішення нагальних молодіжних проблем в умовах нової соціальної реальності.

Контрольні запитання

1. У чому полягає відмінність у розумінні сім'ї як соціальної групи та соціального інституту?
2. Як би Ви зобразили схему структурного аналізу сім'ї?
3. Охарактеризуйте основні функції сім'ї.
4. Які тенденції розвитку сучасних сімейних стосунків?
5. Назвіть шляхи подолання напруженості, конфліктності в сім'ї.
6. Що вивчає соціологія молоді?
7. Які сучасні проблеми молоді Вам відомі? Як їх потрібно вирішувати?